

Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete

Rezümé A tanulmány témája „Rákóczi hadseregének társadalmi helyzete”. A kuruc sereg társadalmi összetételét vizsgálja a szabadságharc ideje alatt. A rendelkezésre álló források alapján elmondható, hogy Rákóczinak sikerült a nemességet is megnyerni a függetlenségi harc ügyének, bár tudta, hogy fennáll egyfajta gyűlölet a nép és a nemesség között. Már kezdetben felismeri, hogy a népi kuruc mozgalom önmagában nem boldogul, szükség van a nemesség támogatására is. Elmondható, hogy a vitézli rend és a fejedelem közti kapcsolatot politikai érdekezésség is erősítette. Ez a kapcsolat a harcok során hol erősödött, hol meggyengült. A nemesség csatlakozásával a vitézli rend veszített ugyan a jelentőségéből, majd a szabadságharc utolsó éveiben ismét növekedett. Ez azért történt meg, mivel a pénzügyi csőd, a reguláris szervezőmunka hiányosságai, a nemesség elfordulása a függetlenségi politikától és más hasonló negatív tényezők előtérbe emelték annak a rétegnek a szerepét, amely a felemelkedés érdekében továbbra is hajlandó volt harcolni akár fizetség nélkül is.

Резюме Тема наукової статті «Утворення армії Раковці Ференца II.». Під час визвольної боротьби досліджує утворення куруцької армії. За допомогою використаного матеріалу можна сказати, що Раковцію удалось переконати панство у визвольній боротьбі, але він знав, що зависла загроза ненависті між народом та панством. Уже на початку він усвідомлює, що народному куруцькому руху потрібна допомога від панства. Загалом констатується, що з пригодом панства до армії, армія втратила своє значення, але в останні роки визвольної боротьби значення армії знову виросло. Це трапилось і за того, що виникала із нестачою грошей, панство відвернулося від незалежної політики і від других подібних негативних фактів, але народ незважаючи ні на що був згідний продовжувати боротьбу без ніяких коштів.

A nemesség és a parasztság

Rákóczi seregének alapját a kurucok alkották, kiknek szervezkedése évekkal a felkelés kirobbanása előtt már elkezdődött. Mozgalmuk központja a Felső-Tisza-vidék, a Tiszahát, a Hegyalja, a Partium és a Duna–Tisza közének egy része volt. A kurucok bázisát és a résztvevők többségét azok a csoportok alkották, akik valamiképpen kikerültek a feudális társadalom zárt kereteiből. Ilyenek voltak a volt katonáskodók, a Thököly-felkelés veteránjai, a bujdosók, a szökött jobbágyok. Miután az abszolutizmus kiépítésére erőszakos lépéseket tettek, csatlakoztak még hozzájuk sócsempészek, marhatolvajok, diákok, papok, a jobbágyi kötöttség alól kibújni akaró módosabb parasztok, volt tisztek, nemesek.¹

A kuruc mozgalom viszonya mind a jobbágysághoz, mind a nemességhez ellentmondásosan alakult. A jobbágyság rokonszenvezett velük, mert olyan mozgalomról volt szó, amely lényegében szemben állt a feudális renddel. A közbiztonság éppen e nagyszámú bujdosó elem felhalmozódása következtében megromlott, s ez a jobbágyság termelőmunkáját is nagymértékben akadályozta. A nemesség viszonya ellentmondásos volt a mozgalomhoz.

A szervezés során a kurucoknak nem volt kellő számú fegyverük és lovuk. Felszerelésük csupán visszaszerezett kaszákból, lándzsákból és botokból állt. Ha már valakinek parasztpuskája és kardja is volt, az már jólfegyverzett vitéznek számított.

Május 6-tól² a zászlóbontásig³, ahogyan a kurucok járták a falvakat, mindig

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt történelem–földrajz szakos hallgatója, a Dédai Általános Iskola földrajztanára.

¹ *Rákóczi hadserege 1703–1711*. Szerk.: Bánkúti Imre. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976. 9. oldal

² Brezsáni pátens kiadása

³ május 21

akadt néhány vállalkozó paraszt, aki közjük esküdött. 1703. április 15. körül még csak 50-60 emberből állt a felkelők csapata. Minden felkelő tudta azt, hogy kinek a parancsnoksága alá tartozik, melyik lovas- vagy gyalogtiszttal csapataiba.⁴

A tiszaháti hadjáratot még maga Rákóczi és Bercsényi vezette, így azon a vidéken a felkelő hadak tisztikarának létrejöttét a fejedelem nyomon követhette.⁵ Rákóczi *Emlékirataiból* megtudhatjuk, hogy miután elrendezte a csapatokra osztott sereget, örökét állított közjük, éjszaka pedig titokban kihallgatta beszélgetésüket, hogy biztosabban megtudja, hogyan vélekedik a nép róla és vezéreiről.⁶ Magukat a tiszteteket megismerhette személyesen vagy főbb híveinek tájékoztatásából.⁷

A fejedelem tudta, hogy fennáll egyfajta gyűlölet a nép és a nemesség között, mégis elfogadta a kezdeményezést abban a reményben, hogy sikerülni fog a nemességet is megnyerni a függetlenségi harc ügyének.⁸ Már kezdetben felismeri, hogy a népi kuruc mozgalom önmagában nem boldogul.⁹ A nemesség ugyanis kezdetben nem akart csatlakozni, a jobbágyok pedig egyszerre akartak harcolni a császáriak ellen és az őket szolgáló vagy csak óvatoskodó nemsek ellen, akik kizsákmányolóik voltak.¹⁰ De megszületett a kompromisszum közöttük. Ez nem volt más, minthogy Rákóczi (illetve a magyar nemesség) hajdúszabadságot ígért a Bécs ellen fegyvert fogóknak, a kuruc mozgalom viszont elfogadta a nemesi vezetést. Ez a megegyezés válik a kuruc hadsereg 1703–1704-ben történt megszervezésének alapjává. Az 1703. május 21-én kirobbanó felkelés eseményei eleinte még Rákóczi ellenőrzése és irányítása nélkül alakultak.¹¹

Az egység – nemsek és felkelők között – létrehozása érdekében Rákóczi nagy jelentőséget tulajdonít annak is, hogy a felekezeti ellentéteket megszüntesse, mivel ezek legtöbbször társadalmi és politikai ellentétekhez is kapcsolódtak.¹² A fejedelem felvállalta a Magyarországon élő vallási kisebbségek ügyét, így a nemzeti egységet a felekezeti hűség fölé helyezte. Azzal, hogy szorgalmazta a vallási toleranciát, megfelelő visszhangra talált Magyarország vallási kisebbségeinek körében. Ez döntő szerepet játszott abban, hogy táborába sereglettek azok a nem magyar nemzetiségűek is, akik kevésbé vették zokon a Habsburg adó- és közigazgatási politikát. Így a román, szlovák és a lutheránus városi német lakosság egy része is csatlakozott a kurucokhoz. Csupán a déli és a délnyugati vidékeken élő katolikus horvátok és görögkeleti vallású szerbek maradtak hűségesek a koronához.¹³

Rákóczi szabadságharcának résztvevőit különböző okok mozgatták. A nemességet elsősorban a bécsi udvarnak az ország alkotmányos rendjét semmibe vevő és a nemesi jogokat korlátozó politikája sértette. A parasztság elégedetlenségét a felszabadító háború elhúzódása, a katonaság eltartásának terhei, a hozzá kapcsolódó

⁴ ESZE TAMÁS: *A tiszaháti felkelés*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1952, 3. oldal

⁵ Mészáros Kálmán: *Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban* Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs 2001. 304. oldal

⁶ *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*. Szerk.: VARGA KATALIN. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 19–20. oldal

⁷ Mészáros Kálmán: *Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban* Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs, 2001. 304. oldal

⁸ Kópeczi Béla: *II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az tró*. Magvető Kiadó, Budapest 1976. 14. oldal

⁹ SIPOS FERENC: *A Rákóczi-szabadságharc előkészítése*. Hadtörténeti Közlemények, 1981. 54. oldal

¹⁰ KÓPECZI BÉLA i. m. 14–15. oldal

¹¹ *Rákóczi hadserege* i. m. 10. oldal

¹² KÓPECZI BÉLA i. m. 17. oldal

¹³ DR. CHARLES W. INGARO: *A kuruc háború*. A Nagy Fejedelem szabadságharca, Újvidék, 2004, 21–23. oldal

visszaélések váltották ki.¹⁴ A szabadságharc kibontakozásának országrészekként eltérő voltát végső soron a lakosság társadalmi elrendeződésében mutatkozó különbségek magyarázzák. Tiszántúlon és Felső-Magyarországon jobbágyok, nemesek álltak tömegesen a zászlók alá, a Dunántúlon a volt végvári katonaság és a kisenemesség alkotta az ismétlődő kuruc hadjáratok tömegerejét. Erdélyben jobbágyfelkeléssel indult meg a harc: a földesúri szolgálatba visszaszorított szabadok ragadtak először feyvert, s kényszerítették erőszakkal Rákóczi mellé a főnemeseiket.¹⁵

Rákóczi gyulai pátensében megtiltotta a nemesek elleni támadásokat. A július 29-én bevett kállói vár birtokában Rákóczi a hajduk csatlakozását is ki tudta kényszeríteni. Augusztus 18-án a huszti vár a kurucok kezére került. A sikereket látva megkezdődött a megyei birtokos nemesség felsorakozása Rákóczi mögé. Közben egyre több paraszt is csatlakozott zászlói alá, így a hadsereg létszámának növekedése súlyos társadalmi gondokat is előidézett. Az augusztus 28-án közzétett vetési pátens felmentette a kuruc seregben harcoló jobbágyokat és azok családtagjait minden közteher és földesúri szolgáltatás alól. Ez azonban a nemesek elégedetlenségét váltotta ki. A pátens ezért szeptember 27-én módosították, ami már csak a harcoló jobbágyokra vonatkozott, a családtagokra nem. Így a vetési pátensek lehetővé tették a jobbágyok és nemesek közös harcát. A probléma megoldatlanságának negatív hatása végigkísérte az egész szabadságharcot, de Rákóczi politikája eredményesnek bizonyult, mert a nemesi vezetés alá helyezett kuruc hadsereg jelentős sikereket ért el.

A hadsereg megszervezése

Rákóczi hadseregének arculatát jelentősen meghatározta a kuruc hadsereg gerincét alkotó vitézljő rend.¹⁶ A vitézljő rend képviselői a társadalomnak a török korban, majd a felszabadító háború idején militarizálódott elemei voltak, akiket foglalkozásuk, életvitelük, környezetük eltávolított a jobbágyságtól.¹⁷ E rendbe elsősorban azok tartoztak, akik már régóta fegyveres szolgálatot láttak el a királyi végvárakban, a kincstári birtokokon, az egyes nagybirtokosok váraiban. E szolgálatokért bizonyos kedvezményekben részesültek, melyeket írott törvény vagy a szokásjog szentesítette. De a 17–18. század fordulóján e réteg sorsa bizonytalanná vált, s egyre valószínűbbé vált az a veszély, hogy visszasüllyednek a jobbágyi állapotba. De Rákóczi fegyverbe hívó pátensei a jobbágyság és kisenemesség jelentős csoportjait is a hadseregbe vonzották. Ez volt az egyetlen olyan út, ha kötöttségükből szabadulni, helyzetüket megtartani vagy a társadalmi létrafokon eggyel feljebb akartak lépni. A kuruc hadsereg zömét tehát azok alkották, akik önként álltak az ezredékbe, de voltak olyanok is, akik zsoldosként vagy kényszersorozás útján kerültek a hadseregbe. Rákóczi – mivel más lehetősége nemigen volt – kényszerből választotta a hadsereg kiépítésének ezt az útját. Ez a kényszer abból fakadt,

¹⁴ BARTA JÁNOS: *A Rákóczi-szabadságharc társadalmi háttere*. (Előadások a Rákóczi szabadságharc történetéből) Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2004, 17. oldal

¹⁵ *Rákóczi Tükör 1* (Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról). Szerkesztette: KÖPECCI BÉLA, R. VÁRKONYI ÁGNES, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 12. oldal

¹⁶ *Rákóczi hadserege 1703–1711* i. m. 47. oldal

¹⁷ BARTA JÁNOS 2004 i. m. 18. oldal

hogyan a kuruc állam sem megfelelő pénzforrásokkal, sem képzett tisztekkel nem rendelkezett ahhoz, hogy korszerű hadsereget szervezzon.¹⁸ A kuruc hadsereg gyors kialakulása számottevő feladattal terhelte a szabadságharc vezetőit. A felkelő sereg nem volt kiképezve rendszeres, folyamatos hadműveletekre, alig volt tüzérsége. Az a feladat állt előtte, hogy a harcok folytán nyerje el szervezeti formáit és felszerelését.

Rákóczi reguláris haderővé akarta szervezni a felkelő csapatokat. Valamennyi katonáját jegyzékbe akarta foglalni, hogy gondoskodhasson rendszeres ellátásukról, és így elkerülhető legyen a katonák zsákmányszerző kilengése.¹⁹ Rákóczi tudta jól, hogy a „háborús élet rideg, reális számadásában végül mégis csak az fog dönteni, hogy melyik fél képzetesebb, fegyelmezettebb”.²⁰ A számbeli fölény, amely a hadjárat egész idejében a kurucok oldalán volt, a reguláris ellenséggel szemben nem igazán csatadöntő. A nemességnek volt egy rétege, amely tisztként szolgálva összefonódott a vitézli renddel, s elsősorban a zsákmány és a rang révén volt érdekelve a hadsereg létszámának fenntartásában. A katonáskodók, akik a hajdúszabadságért küzdő helységekről érkeztek, tudták, hogy a megígért hajdúszabadságot csak a fejedelmi hatalomtól — Rákóczitól — várhatják. Elsősorban ennek a következménye az iránta megnyilvánuló tisztelet. A vitézli rend és a fejedelem közti kapcsolatot politikai érdekazonosság is erősítette. Ez a kapcsolat a harcok során hol erősödött, hol meggyengült. A felkelés kezdeti időszakában Rákóczi szinte egyedül csak a katonáskodókra támaszkodhatott mind katonai, mind politikai vonatkozásban. A nemesség csatlakozásával a vitézli rend veszített ugyan a jelentőségéből, majd a szabadságharc utolsó éveiben ismét növekedett. Ez azért történhetett meg, mivel a pénzügyi csőd, a reguláris szervezőmunka hiányosságai, a nemesség elfordulása a függetlenségi politikától és más hasonló negatív tényezők előtérbe emelték annak a rétegnek a szerepét, amely a felemelkedés érdekében továbbra is hajlandó volt harcolni akár fizetség nélkül is. Az előkelő nemesek csatlakozásának megindulásával a fejedelem igyekezett közülük új főtiszteket kinevezni. Ennek főleg politikai okai voltak. A nemesség vezető szerepének biztosításával a mozgalom bázisának kiszélesítése volt a fő célja, valamint a vármegyék és az arisztokrácia csatlakozása. Emellett az első, képzetlen, fegyelmetlen tisztek megfélemezését várta a fejedelem az újonnan kinevezett, katonai tapasztalattal is rendelkező mágnásoktól és nemesektől. Ez utóbbi csoport tagjai sem voltak katonailag kellően képzettek és alacsonyabb sorból származó tisztársaiknál eredményesebb csapatvezetők. Rákóczi számára nagy kihívást jelentett a korai kuruc mozgalom szervezőinek és a maguk választotta tisztjeinek megfélemezése és a hadak központi irányítása. A fejedelem nagy körültekintéssel látott a feladathoz, mivel tudta, hogy egyszerre leváltani nem lehet őket a kezük alatt szolgáló hadak eloszlásának veszélye nélkül. Rákóczi kezdetben a mozgalom társadalmi bázisának kiszélesítését és a nemesség és az arisztokrácia megnyerését tartotta a legfontosabbnak. Az első között csatlakozó nemesek egy része azonban rangja, származása ellenére sem bírt elegendő politikai súllyal, így nem feltétlenül jelentett követendő példát a középnemesség döntő többsége számára. Rákóczi csak akkor nevezte ki az első tábornokait, amikor kellő politikai súllyal rendelkező személyek csatlakoztak hozzá. Rájuk azonnal egy-egy országrész irányítása hárult. A nemesi és főúri ezredek, ezredtulajdonosok egy részének

¹⁸ Rákóczi hadserege 1703–1711. i. m. 47. oldal

¹⁹ SZÉKELY GYÖRGY: A „pro patria et libertate” eszmetörténetéhez. Rákóczi tanulmányok, szerk.: Sinkovics I., Gyenis V. Budapest, 1978. 12. oldal

²⁰ MARKÓ ÁRPÁD: II. Rákóczi Ferenc csatái. Nap Kiadó Bt. Budapest, 2003, 24. oldal

kezdeti lelkesedése hamar lepadt, a hadseregtől való visszavonulásukat követően az első kuruc tisztek így ismét nagyobb szerepet kaptak.²¹

1708-tól megsokszorozódtak azok az intézkedések, amelyek a vitézlő rend jelentőségének növekedését mutatják. Ezek során lett hajdúváros 1707-ben Gönc, valamint 1708-ban nemességet kapott Esze Tamás és hajdúszabadságot Tarpa mezőváros és Diószeg.²²

Rákóczi tiszttában volt azzal, hogy paraszthaddal lehetetlen háborút kezdeni Európa legjobb hadseregével rendelkező Habsburg Birodalom ellen.²³ Ennek ellenére a körülmények mégis egy nemzeti mozgalom kibontakozásához vezettek. Okának tekinthető az, hogy a lakosság minden rétege saját bőrén tapasztalta a különbséget a között, ahogyan Lipót császár a magyar és nem magyar területekkel és alattvalóival bánt. Világosan felismerték a Habsburg uralom idegen és kizsákmányoló jellegét.²⁴

A kuruc hadsereg lényegében a nemesi „osztályérdekeket” védő fegyveres erő volt. Szükség esetén a szolgálatokat megtagadó jobbágyokat engedelmségre szorította. A kuruc hadsereg amellett, hogy a második jobbágyág feudális rendjének fenntartását védte, fontos szerepe volt még a függetlenség kiharcolása is. A függetlenség kiharcolása pedig az egész feudális társadalom érdekében állt, bár e társadalom nem minden rétege és csoportja fogadta el a függetlenség politikai célját. A nemesek katonai szolgálat alól kiválhatták magukat, mégpedig úgy, hogy jövedelmük arányában zsoldosokat kellett kiállítaniuk. A nemesség a szenátusban és az országgyűlésen elfogadta ugyan a hadseregépítésnek a parasztság katonáskodására épülő elvét, de az egyes nemesek és megyék ellenkezően tevékenykedtek. A katonának állást különböző módszerekkel akadályozták. Az otthonmaradt családtagokat zaklatták, terhelték, házaikból, telkeikről el akarták távolítani őket. Mindezek az intézkedések azt mutatták, hogy a nemesség egyre inkább visszanyeri jobbágyai fölött a hatalmat.²⁵

A faluközösségek sokszor nem látták szívesen, ha közülük valaki katonának állt. Ez ugyanis azt jelentette, hogy csökkent az adóképes személyek száma, s a falura rótt terhet most már kevesebb embernek kellett előteremtenie. Ezért gyakran a faluközösség sem kímélte a katonáskodók családját. A nemesség megszerezve szinte valamennyi vezető helyet a kuruc hadseregben, átvette az irányítást. Ezért nem meglepő, hogy a hadsereg rohamosan vesztett vonzerejéből a parasztság előtt. A nemesi vezetés kialakulása és az egyre távolabbra tűnő győzelmi remények csökkentették a hajdúszabadság kivívásának esélyeit. Előfordult az is, hogy a jobbágyok nem akartak katonának állni, sokszor földesuraikkal összejátszva vonták ki magukat a katonáskodás alól.²⁶

²¹ Mészáros Kálmán: i. m. 305–314. oldal

²² Rákóczi hadserege 1703-1711 i. m. 48–52. oldal

²³ R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc, 1676–1735.* i. m. 40. oldal

²⁴ Dr. Charles W. Ingáro: *A kuruc háború.* i. m. 19. oldal

²⁵ Rákóczi hadserege 1703-1711. i. m. 97–98. oldal

²⁶ Rákóczi hadserege 1703-1711. i. m. 99–101. oldal

2009. március 27.

„Nyelv, azonosságtudat és anyanyelvi nevelés a XXI. században ” – nemzetközi tudományos konferencia.